

Okrožno sodišče v Mariboru in Koroška pod jugoslovansko upravo pred plebiscitom leta 1920

EMICA OGRIZEK

1. OKROŽNO SODIŠČE V MARIBORU IN SODNA UPRAVA NA KOROŠKEM PO 1. SVETOVNI VOJNI DO PLEBISCITA

1.1. OKROŽNO SODIŠČE V MARIBORU DO KONCA 1. SVETOVNE VOJNE

Po nastanku nove sodne organizacije v habsburški monarhiji leta 1849 je Maribor imel samo okrajno sodišče, sedež okrožnega sodišča je dobilo Celje. Med letoma 1874 in 1898 je imel Maribor okrajni sodišči Maribor-desni breg in Maribor-levi breg, na katera se je razdelilo prejšnje okrajno sodišče.¹ Mariborska mestna občina si je za sedež okrožnega sodišča prizadevala od 70. let 19. stoletja, prispevati je bila pripravljena del finančnih sredstev in zemljišče za sodno stavbo. Po pogajanjih s državnim crarjem je to tudi storila.²

Okrožno sodišče je začelo poslovati 1. januarja 1898 na podlagi ukaza pravosodnega ministrstva na Dunaju z dne 5. 6. 1897.³ Njegov delokrog je takrat obsegal sodne okraje Marenberg, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Gornja Radgona in Maribor, kjer sta se sodna okraja Maribor-levi breg in desni breg ponovno združila. Kot večina drugih okrožnih sodišč je tudi mariborsko prevzelo funkcije trgoškega sodišča, medtem ko je pristojnosti rudarskega sodišča obdržalo Okrožno sodišče v Celju. Okrožno sodišče v Mariboru je prevzelo tudi vodenje zemljiške knjige za teritorij mestne občine Maribor.⁴

1.2. KOROŠKA SODIŠČA NA SLOVENSKEM ETNIČNEM PROSTORU

Koroška je sicer imela do leta 1849 sedež apelacijskega sodišča za notranje-avstrijske dežele v Celoveu, po sodni reformi pa je njegovo mesto prevzelo Višje deželno sodišče v Gradeu in ga obdržalo do padca monarhije. Celovec je po letu 1849 sedež deželnega sodišča, obdržal pa je še sodstvo v rudarskih zadevah tudi za druge dežele. Sodni okraji, ki so tudi po avstrijskih štetjih prebivalstva in kljub upoštevanju običajnega jezika in hudi germanizaciji še poseljeni

s Slovenci pred 1. svetovno vojno, so bili: Šmohor, Celovec, Borovlje, Podkloster, Rožek, Trbiž, Beljak, Pliberk, Dobrla vas, Velikovec, Železna Kapla, Št. Pavel v Labotski dolini.⁵ Pod oblast Narodne vlade SHS v Ljubljani so prišla le okrajna sodišča, v katerih je sodil sodnik posameznik, imela so nasploh majhno število uslužbencev. Vodja sodišča je bil lahko tudi edini sodnik, na primer v Železni Kapli in Rožeku.⁶

1.3. ORGANIZACIJA PRAVOSODJA V SLOVENIJI PO PREVRATU

Narodna vlada SHS v Ljubljani je novembra 1918 izdala Naredbo o prehodni upravi na ozemlju, ki je pod njeno pristojnostjo. Poverjeništvu za pravosodje je dobilo pristojnosti bivšega justičnega ministrstva na Dunaju, ustanovljena je bilo Višje deželno sodišče v Ljubljani kot najvišja instanca, primerljivo z dunajskim vrhovnim oziroma kasacijskim sodiščem.⁷ Ta položaj je obdržalo do nastanka Stola sedmorice - oddelka B v Zagrebu novembra 1919.⁸ Šesta naredba Narodne vlade za Slovenijo je predpisala sojenje v imenu zakona namesto v imenu njegovega veličanstva cesarja.⁹ Višje deželno sodišče je bilo tudi disciplinsko sodišče za sodne svetnike in druge sodnike sodišč, neposredno podrejenih njemu, poleg tega pa še pritožbena instanca za pritožbe zoper odločbe disciplinskega senata odvetniške zbornice.¹⁰ V veljavi je ostala avstrijska kazenska in civilna zakonodaja,¹¹ ki so jo zelo počasi nadomeščali z uredbami vlade in srbskimi zakoni, razširjenimi na celotno jugoslovansko ozemlje. Tako je ministrski svet Kraljevine SHS 25. februarja sklenil, da se razširi IX. in X. poglavje srbskega kazenskega zakonika. Poglavji sankcionirata hudodelstva in pregreške zoper domovino, vladarja in ustavo (IX.) ter

¹ Ukaz pravosodnega ministrstva z dne 16. 4. 1874, R. g. b. XI/1874.

² Mariborski koledar, Nahajljna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru, Maribor, 1931.

³ R. g. b. LXIII/1897.

⁴ Fond Okrožno sodišče Maribor, popis tehničnih enot.

⁵ Special Orts-Repertorium vom Kärnten, Wien 1894 in 1914, po štetjih v letih 1890 in 1910.

⁶ Konkretal Status der gerichtlichen und staatsanwaltschaftlichen Personales des Oberlandes Gerichtsprengels Graz für Jahr 1914, Graz, Verlag des k. k. Oberlandesgericht-Präsidiums, 1914.

⁷ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11, 21. 11. 1918.

⁸ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo št. 177, 28. 11. 1919, Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovenecv, Ljubljana, 1961.

⁹ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo, št. 1, 1918.

¹⁰ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo, XXXIV, 10. 1. 1919.

¹¹ Jelka Melik, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919-1929, Ljubljana, 1994.

zoper zakon, oblastvo in javni red (X).¹² Za izvršitev tega ukaza je Ministrstvo pravde 27. 5. 1919 izdalo posebno naredbo, s katero so med drugim uskladjali tudi pojme, npr. robija - težka ječa, denarne kazni pa so naša sodišča še naprej določala v kronah. Sicer pa tako vlada kot poverjenišvo za pravosodje svoje uredbe in sklepe utemeljuje v avstrijskih zakonih in cesarskih ukazih.

Prevratu je sledila tudi precejšnja menjava in selitev državnih uslužbencev, tudi v pravosodju. Menjave in odstavitve predstojnikov sodišč in sodnikov pa so bile po slovenskih pokrajinah različno temeljite, pač glede na prejšnje narodnostne razmere. Narodna vlada SHS se je pri vprašanju ohranitve ali odslovitve sodnih uslužbencev sprva ravnala predvsem po izjavi uslužbenca, da je pripravljen služiti Državi SHS. Praviloma so tako pripravljenost izražali Slovenci, medtem pa so neposredno po razpadu Avstro-Ogrske nemški sodni uslužbenci izvajali prisego Nemški Avstriji.¹³ Na Koroškem je bilo še slabše. Primer je Velikovec, ko po zasedbi mesta in po prihodu slovenskih sodnikov ni bil pripravljen na sodišču delati noben prejšnji uslužbenec.¹⁴ Gotovo je nemške uslužbence prizadelo neznanje slovenskega jezika, saj je po predpisih nove države dovoljeno uporabljati nemški jezik le stranki, poslovanje pa mora biti v slovenščini, slovenščino mora uporabljati tudi strankin zastopnik, četudi sta morda oba Nemca, vloge morajo biti tudi v slovenščini oziroma v drugem jugoslovanskem jeziku.¹⁵

Večje spremembe je zaradi prejšnje nemške usmerjenosti vodstva sodišča doživelo tudi mariborsko okrajno sodišče, mariborski Slovenci so ga imeli za oporo nemštva, zlasti vodjo sodišča Franca Hočevarja pl. Kondelheima. Neposredno po Maistrovem prevratu je odredil, da se sodišče ravnava po jezikovnih uredbah ministra Aloisa Pražaka, a sedaj je bilo za zadovoljitev slovenskih zahtev to prepozno. Poleg tega je Narodni svet za Spodnjo Štajersko izvedel, da so vsi nemški sodniki na tajnem sbodu prisegli Nemški Avstriji. Tako je bila menjava vodstva sodišča le še vprašanje časa. Dne 28. novembra, po uspešni razorožitvi Schutzwehra in po zabvalni maši v frančiškanski cerkvi, je zastopstvo Narodnega sveta z Maistrom zahtevalo od Hočevarja, da preda sodišče Tomažu Cajnkarnju. Hočevar se je uklonil, Tomaž Cajnkar je postal začasni vodja Okrožnega sodišča Maribor. Podobno pot so utirali tudi pri Državnem pravdnikstvu v Mariboru.¹⁶ Skupaj je bilo v Sloveniji po prevratu

odslovljenih okoli 150 sodnih uslužbencev, od teh polovica sodnikov in državnih pravdnikov.¹⁷

1.4. UREDITEV SLOVENSKE UPRAVE IN SODSTVA NA KOROŠKEM, VPLIV VOJAŠKIH AKCIJ IN BOJEV

Med prvimi organi Narodne vlade SHS v Ljubljani je bila tudi komisija za mirovno konferenco s pisarno za sedena ozemlja, s čimer so bila ob nastanku mišljena sicer predvsem ozemlja, ki jih je zasedla Italija, a tudi Koroška.¹⁸ Dne 1. novembra je vlada imenovala stolnega vikarja dr. Franca Smodeja za komisarja slovenskega dela Koroške. Nemško-slovenska razmejitev se ni oblikovala po prejšnjih upravnih mejah. Tako je šele Malgajeva zasedba Velikovec vključila v jugoslovansko ozemlje mesto, ki je tudi sedež okrajnega glavarstva, vendar pa je velik del ozemlja velikoveškega okrajnega glavarstva ostal pod Nemško Avstrijo, enako velja za okoliš okrajnega sodišča. Dne 30. novembra je Narodna vlada SHS odstavila nemškega okrajnega glavarja v Velikoven in postavila slovenskega vodjo dr. Matijo Kakla. V Borovljah pa je oblikovala ekspozituro za dele celovškega, šmohorskega in beljaškega okrajnega glavarstva, ki so prišli pod njeno oblast. Glede občin se tudi na Koroškem uveljavlja praksa postavljanja gerentov namesto prejšnjih voljenih, a nacionalno nesprejemljivih županov. Tudi Velikovec je dobil slovenskega župana Jerneja Čarfa, pod uredništvom Srečka Puncerja je izhajal Jugoslovanski Korotan. Prav Srečko Puncer je primer, kako so si svojo vlogo na Koroškem predstavljali častniki iz Celja, ki so prišli s Franjom Malgajem - ne le vojaško, tudi kulturno-prosvetno delo za koroško prebivalstvo. Glede sodne uprave je značilno, da so pod slovensko upravo prišla le južnokoroška okrajna sodišča. Narodna vlada SHS je novembra 1918 sklenila, da pripadata okrajni sodišči Dobrovlje in Rožek Deželnemu sodišču v Ljubljani, okrajna sodišča Dobrova vas, Pliberk in Železna Kapla pa Okrožnemu sodišču v Mariboru.¹⁹ Prvi slovenski sodnik v zahodnem delu Koroške je postal dr. Sitar 9. decembra 1918 v Rožeku. Kot vidimo, so prvi sklepi Narodne vlade SHS upoštevali ozemlje južno od Drave, o Velikoven še ni govora, saj je upravljanje le-tega kot tudi Št. Pavla, Labuda in Dravograda postalo aktualno z vojaškimi akcijami Franja Malgaja in

¹² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, I. 7. 1919.

¹³ Matija Slavič, Državni prevrat v Mariborski oblasti, Zbornik Slovencev v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

¹⁴ Prečiš 14/19 - Velikovec, šk. 715, fond Okrajno sodišče Maribor, PAM.

¹⁵ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. I, 4. 11. 1918.

¹⁶ Rudolf Maister, Marburger Schutzwehr - mariborska varnostna

straža, Lojze Penič, Kines avstrijske oblasti v Mariboru, oboje Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo, Maribor, Matija Slavič, cit.

¹⁷ Milan Škerlj, Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih pu zedinjenju, Zbornik Slovencev v desetletju, Ljubljana 1928.

¹⁸ Lavro Bugataj, Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovlanske ustave, Zbornik Slovencev v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

¹⁹ Uradni list Narodne vlade SHS za Slovenijo v Ljubljani, XVIII/18.

Štajerskega obmejnega poveljstva.

Franjo Malgaj je krenil z vojaki 87. oziroma Celjskega pešpolka iz Celja na pobudo predsednika Narodnega sveta za Mežiško dolino Andreja Oseta.²⁰ Ta narodni svet se ni bal le Nemcev in njihovih vojaških okrepitev iz Celovca, ampak tudi rudarjev. Mežiški dolini je namreč zaradi velike koncentracije delavstva grozil socialni spopad zaradi velikega pomanjkanja ob koncu vojne, prihajalo je do plenjenj trgovin, skladišč. Franjo Malgaj je najprej ukrepal proti rudarjem. Uspelo mu je pa tudi prehiteti nemške okrepitve iz Celovca in od 6. novembra dalje je zapovrstjo zasedal kraje v Mežiški dolini, 7. novembra Dravograd, 8. novembra Prevalje in Guštanj, 23. novembra je vkorakal v Pliberk, 30. novembra v Velikovec.²¹

Tej vojaški akciji je sledila menjava nemških županov s slovenskimi gerenti, prevzem gospodarskih obratov (rudniki v Mežiški dolini) in sodišč, ki jih prevzamejo slovenski sodniki dr. Rado Kušej v Pliberku, januarja 1919 dr. Aleksander Poznik v Velikovec. Dne 30. decembra je bil velikovškemu okrajnemu glavarstvu priključen še sodni okraj Št. Pavel, dokler ga Nemci niso dobili nazaj.²² Dne 15. januarja sta prišla v Velikovec slovenska sodnika dr. Aleksander Poznik in dr. Fran Schaubach. Schaubach je bil pozneje eden od treh koroških predstavnikov v Začasnem narodnem predstavništvu v Beogradu. Pred njunim prihodom je slovenska vojaška oblast sodišče zaprla, slovenska sodnika sta s pretnjo uporabe sile dobila ključne in blagajno od prejšnjega nemškega predstojnika dr. Riharda Tschecha in začela s slovenskim poslovanjem.²³

Medtem ko je bila nova sodna uprava v Pliberku in Velikovec rezultat vojaške akcije, pa v Dobrli vasi in Železni Kapli ni prišlo do tako korenite menjave vodstva in osebja. V Železni Kapli je tudi po prevratu ostal vodja sodišča Gregor Krištof, do smrti, v Dobrli vasi sodnik Alojzij Ehrlich, služboval je do obnove jugoslovanske uprave po jugoslovanski protiofenzivi v začetku junija 1919. Št. Pavel v Labotski dolini je bil v jugoslovanskih rokah premalo časa, da bi lahko prišlo do postavljanja nove sodne oblasti, območje Dravograda, ki je prej pripadalo sodnemu okraju Št. Pavel, pa je v praksi prevzelo okrajno sodišče v Pliberku, kar je razvidno iz spisov.²⁴

Okrajno sodišče v Velikovec, ki je glede osebja doživelo najbolj korenite spremembe, je

bilo, sodeč po poročilih, najbolj dosledno pri uporabi slovenščine v tako v zunanem kot notranjem uradnem poslovanju. Pisne vloge v nemščini so sicer sprejemali, a jih rešili v slovenščini, zastopnikom so dovolili uporabljati nemščino, razprave na sodišču so bile v slovenščini, zastopnikom pa niso prevajali. Drugače je bilo v Dobrli vasi in Železni Kapli. Poročilo o rabi jezika iz Železne Kaple navaja, da je bilo uradovanje v slovenščini pred prevratom prepo- vedano, zato je tudi sedaj težko preiti na popolnoma slovensko poslovanje. Stranke lahko uporabljajo nemški jezik, v jeziku razpravljanja pišejo tudi zapisnike, vloge na avstrijska sodišča sestavljajo v nemščini, do nemške ofenzive pa ni prišlo do posredovanja kakšnega zastopnika pred sodiščem, zato tudi niso mogli v poročilo zapisati o jeziku zastopnikov ničesar.²⁵

Položaj na Koroškem se je od oktobra 1918 še zelo spreminjal, tako da se je trajnejša slovenska uprava lahko oblikovala po jugoslovanski ofenzivi junija 1919, poprejšnji uspehi Nemcev v majski ofenzivi pa so povzročili pravi beg skoraj vseh nosilcev slovenske uprave, ne samo iz koroških, ampak tudi bližnjih štajerskih krajev; nekatere so v resnici Nemci tudi zasedli.²⁶ Maja 1919 se je tako vrnila nemško-avstrijska sodna oblast, v glavnem sestavljena iz sodnikov, ki so na koroških sodiščih službovali prej, pa so se po prevratu opredelili za Nemško Avstrijo, starešine pa je določilo višje deželno sodišče v Gradcu. Višji deželnosodni svetnik Higersperger je takrat vodil dve okrajni sodišči - v Dobrli vasi in Železni Kapli.²⁷

Prvi dnevi nemške zasedbe so bili precej kritični za sodne stavbe in inventar sodišč, predvsem zaradi ropanja in uničevanja inventarja ter celo spisov, kar so vodje sodišč popisali v svojih poročilih, ko so se vrnili na svoja službena mesta. Vsa sodišča niso doživela enako težke usode, več škode je bilo tam, kjer je vse sodno osebje zbežalo, kot na primer v Velikovec, zelo malo pa v Železni Kapli. Dne 28. maja 1919 so to območje napadli Jugoslavi s topovi iz Jezerske smeri, po 8-urnem obstreljevanju so Nemci iz Železne Kaple odšli. Značilno pa je previdno poizvedovanje, kako se je vedlo osebje, ki je ostalo na Koroškem. Poročilo oficijanta Stögerja iz Železne Kaple o sodišču pod Nemci je bilo za sodnika Jurija Krištofa, ki je tam ostal, ugodno. Po ofenzivi pa ni bil več v jugoslovanski službi sodnik Alojzij Ehrlich iz Dobrle vasi, vendar v gradivu ni natančnih podatkov, zakaj.²⁸ Pač pa je po plebiscitu služboval v Železni Kapli kot

²⁰ Lojze Urle, *Boj za severno mejo 1918/1919*, Maribor, 1977, in slovenskih enotah in njihovih preimenovanjih - Janez J. Švajncar, *Slovenska vojska 1918-1919*, Ljubljana, 1990.

²¹ Lojze Ude, cit., Viktor Andrejka, *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes*, Zbornik Slovenci v desetletju...

²² Lovro Bogataj, cit.

²³ Preisk. 1/3/19, Velikovec, šk. 715, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁴ Vr VIII 134/19, šk. 60, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁵ Preisk. 33/2/19, Železna Kapla, šk. 71, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁶ Preisk. 646/26/19, dosje Spisi o evakuaciji koroških sodišč, šk. 15, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁷ Preisk. 237/26/19, Železna Kapla, šk. 14, fond Okrajno sodišče Maribor.

²⁸ Preisk. 646/26/19, šk. 15, cit.

sodnik v civilnih zadevah.²⁹

Okrajno sodišče v Velikoven so v času nemške zasedbe vodili prejšnji nemški uslužbenci, ki po 15. januarju 1919 niso zapustili mesta, ampak so čakali, uradovali so do 29. maja, nato pa so 7. junija 1919 mesto zapustili. V tem, prehodnem obdobju je prišlo do plenjenja civilnega prebivalstva v sodni stavbi, nato pa so 7. junija to počeli še jugoslovanski vojaki.³⁰ Stavba in inventar Okrajnega sodišča v Velikoven sta bila po poročilu sodnika Aleksandra Poznika precej poškodovana zaradi topniških obstreljevanj. Ko so se uslužbenci vrnili, so našli v stavbi še jugoslovansko vojaštvo. Na inventarju in spisih pa so se pozvale še posledice majskih plenjenj. Uslužbenci so našli izpraznjeno blagajno, razbite instalacije, razmetane spise, nepoškodovani so ostali le registri in zemljiška knjiga. Izginili so Corpora delicti, oprema okrajnega zapora.³¹ V poročilih so predvidevali tudi porast kazenskih primerov zaradi ropanj po začetku nemške zasedbe maja 1919, istočasno so pa tudi sami opazili, da strogo preganjanje prevratnih tatvin, ropov in kupovanj uplenjenega blaga povzroča nejevoljo in odpor prebivalstva do jugoslovanskih oblasti. Višja sodna oblastva se vseeno niso odločila za kakšno obliko splošne abolicije.³²

V jugoslovanski ofenzivi od 28. maja do 6. junija 1919 je jugoslovanska vojska zasedla Koroško do Gospe Svete in tudi Celovec, kjer je bil postavljen začasni civilni komisar, konec julija so jugoslovanske čete Celovec zapustile. Celotna jugoslovanska uprava, tako tudi sodišča, je morala sedaj upoštevati, da upravlja ozemlje, kjer se bo izvedel po sklepi mirovne konference plebiscit. Plebiscitno ozemlje je ločevala demarkacijska črta, presekala je tudi ozemlja starih sodnih okrajev.

Cona A je dobila dele celovškega okrajnega sodišča, o katerih se je bilo potrebno odločiti, kako jih urediti. Razmišljali so o več možnih rešitvah - da ustanovijo novo okrajno sodišče v Vetrinju ali da pripojijo kraje obstoječim okrajnim sodiščem, za mnenje je bilo zaproseno tudi okrožno in koroška okrajna sodišča, prevladala je druga opcija. Poročila koroških okrajnih sodišč vsebujejo predloge glede na prometne povezave (porušen most pri Borovljah), velikost oziroma majhnost središč sodnih okrajev.³³ Septembra 1919 je poverjenstvo za pravosodje z odloki določilo pripadnost posameznih občin.³⁴ Pod jugoslovansko upravo je prišel tudi celoten velikovski sodni okraj, ki pa je zaradi velikega na-

predovanja germanizacije v zadnjih letih avstro-ogrske države prispeval velik delež k izgubljenem plebiscitu.

Prav zaradi plebiscita se je od uradništva pogostejše kot drugod v Sloveniji zahteval korekten odnos do prebivalstva. Tako so sodišča že leta 1919 dobila priporočilo, naj občinskih gentov, ki so praviloma povsod zamenjali stare (nemčurske) župane, ne kličejo preveč k razpravam, da si ne pridejo navskriž s krajan in da imajo čas za plebiscit.³⁵ Za poslovanje koroških sodišč je bilo značilno večje število t.i. uradnih dni, to je tistih dni, ko sodnik posluje zunaj sedeža okrajnega sodišča, rešuje enostavnejše primere in sprejema vloge; enako velja za notarje.³⁶ Okrajna sodišča so poskušala dokazovati, da uvajanje novih krajev za poslovanje zunaj središča ni potrebno, vendar so uradne dneve dobili kraji sodnih okrajev Pliberk in Velikovec, kot so Libeliče, Prevalje, Pustriča, Djekše...³⁷ Okrajno sodišče v Dobrli vasi je izvajalo uradne dneve v Galiciji, sodišče v Železni Kapli pa jih ni imelo. Nove zahteve pa je tudi pred sodišča postavila Medzavezniška plebiscitna komisija, ko je prišla v Celovec.

1.5. MEDZAVEZNIŠKA PLEBISCITNA KOMISIJA IN POSLOVANJE SLOVENSkih SODIŠČ NA KOROŠKEM

S Sangermainsko pogodbo je mirovna konferenca prepustila odločitev o pripadnosti Koroške plebiscitu oziroma odločitvi prebivalstva, da se izjasni za državo, v kateri želi živeti. Zaradi več novih držav, kjer težav z razmejitvijo tudi ni manjkalo, je prihajalo do plebiscitov tudi drugje, vendar je bila izpeljava drugačna kot na Koroškem.³⁸ Na koroški plebiscit se nanašajo členi 49 in 50 Sangermainske mirovne pogodbe, ki so plebiscitno ozemlje razdelili na dve coni, iz njega pa je ostalo izvzetih nekaj območij, ki so pripadala nekdanji deželi Koroški kot so Kanalska, Ziljska dolina, Jezersko in Mežiška dolina. Plebiscit naj se izvede 3 mesece po tem, ko stopi mirovna pogodba v veljavo, to je po 16. juliju 1920. Takrat so se iz urejanja evropskih zadev že umaknile ZDA, ki so leto poprej z Milesovo komisijo krepko posegle v razmejitvene probleme med Kraljevino SHS in tedaj še Nemško Avstrijo. Tako so tudi Medzavezniško plebiscitno komisijo sestavljali Italijan, Anglež, Francoz in predstavnika prizadetih držav. Sedež je imela v Celoven. Jugoslovanski delegat je bil Jovan Cvijić, namestnik pa Jovan Jovanović. Pri svojem delu nista bila navezana na odredbe najvišjih slovenskih upravnih in sodnih oblastev.

²⁹ Cg Ia 680/29, sk. 454, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁰ Preds 211A/19, Velikovec, sk. 715, fond Okrožno sodišče Maribor.

³¹ Preds 772/4/19, sk. 714, fond Okrožno sodišče Maribor.

³² Preds 1199/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³³ Preds 965/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁴ Preds 231/3/19 in 274/3/19, sk. 718, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁵ Preds 1190/26/19, sk. 14, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁶ Milan Škerlj, cit.

³⁷ Preds 204/7/19, sk. 727, fond Okrožno sodišče Maribor.

³⁸ Ivan Tomšič, Plebiscit na Koroškem s pravne strani, Koroški zbornik, 1925, Ljubljana, 1946.

Sklepe medzavezniške komisije sta jugoslovanskim organom plebiscitnega ozemlja lahko sporočala neposredno in tako zaobšla ustaljeno komuniciranje med nadrejenimi in podrejenimi oblastvi.³⁹

Čeprav ta komisija ni imela upravnih pristojnosti, le-te so ostale Kraljevini SHS in Avstriji, vsaki za svojo cono, pa je zato, da bi zagotovila nepristranskost in svobodno glasovanje, vendarle omejila jugoslovansko oblast na Koroškem. Koroške se tako ni več dalo upravljati povsem v skladu z jugoslovansko zakonodajo, do česar je Kraljevina SHS sicer imela pravico. Te omejitve so čutila tudi sodišča. Za temo te razprave je pomembnih več sklepov Medzavezniške plebiscitne komisije: prepoved cenitev premoženja zaradi zapuščinskih pristojbin, prepoved odpovedovanja najemnih pogodb - zaradi tega, da se upravičenci do glasovanja ne bi zaradi ekonomske nujnosti selili s Koroške, prepoved odpeljati obdolženca s plebiscitnega ozemlja zaradi preiskovalnega postopka, prepoved kazenskega in policijskega postopanja zoper begunce, ki se vračajo na plebiscitno ozemlje, razen če gre za umor, požig ali rop.⁴⁰

Nasploh naj bi bila krajevna oblastva čim manj odgovorna oblastvom zunaj Koroške; koroške uradnike, npr. orožnike, naj bi v čim večji meri nadomestili domačini. V primeru sodišč se to ni zgodilo, ker domačih sodnikov in drugega uradništva ni bilo na razpolago. S pomočjo okrajnih svetov - Distrikts Councils naj bi Medzavezniška plebiscitna komisija izvajala nadzor nad plebiscitnim ozemljem. Bili so štirje, v Pliберку, Velikoveu, Rožeku in Borovljah. Okrajni sveti so dobili precej pristojnosti in pooblastil, njihova sestava pa je vplivala na to, da so svoje pravice izvajali v korist Avstrije. Dobili so pravico vpogleda v vse akte sodišč v tako v kazenskih kot civilnih zadevah, pravico do pojasnila pri jugoslovanskih oblastvih, pravico do suspenza izvršitve sklepov do odločitve plebiscitne komisije, lahko so preprečili izvršitev sodbe. Poleg beguncev, ki so v času jugoslovanske ofenzive leta 1919 zbežali na avstrijsko stran, pred plebiscitom pa so se začeli vračati, so pred jugoslovanskimi sodišči poskušali zavarovati tudi druge preiskovance.⁴¹ Z demarkacijske črte so se 3. avgusta morali umakniti orožniki in finančna straža. Odprtje demarkacijske črte je olajšalo nemško agitacijo, naraščalo je število sporov z jugoslovanskimi oblastvi in nemško-slovenskih spopadov, v katerih je lahko nemška stran računala na podporo od plebiscitne komisije postavljenih organov, s katerimi so pri

svojem poslovanju imela opraviti tudi sodišča. Odpravljeno je bilo državno nadzorstvo nad veleposestvi in velikimi obrati, ki so bili praviloma v nemški lasti. Tako na Koroškem ni bilo mogoče izvajati zakona z dne 25. 2. 1919, s katerim se je na celo ozemlje Kraljevine razširil srbski zakon iz leta 1915 o premoženju tujih državljanov iz sovražnih držav⁴² in je v drugih delih države pomagal omejevati nemško in madžarsko gospodarsko prevlado iz obdobja pred I. svetovno vojno.

1.6. USTANOVITEV OKRAJNEGA SODIŠČA V PREVALJAH, UREDITEV ZADEV S SODIŠČEM V PLIBERKU

Sodno osebje je po plebiscitu odšlo iz Pliberka v Prevalje, tako da je sodišče v tem kraju poslovalo že pred naredbo ministrstva pravde o ustanovitvi Okrajnega sodišča v Prevaljah.⁴³ Uporabljalo je še žig Okrajnega sodišča v Pliберку in se tako še tudi imenovalo.⁴⁴

Po preselitvi je sodišče čakalo precej primopredajnih zadev z nemško-avstrijskim sodiščem v Pliберку zaradi spisov in evidence, ki jih je osebje prineslo v Prevalje. Za prenos depozitov za zavarovanje vlog varovancev in skrbilencev Mežiške doline je sodišče v Prevaljah zadolžilo bivšega notarja v Pliберку dr. Dušana Senčarja in privatnega uradnika Janka Rožmana. Ti depoziti so bili naloženi v Mestni hranilnici v Pliберку, njena zelo nemškonacionalno obarvana uprava pa je med I. svetovno vojno vplačala za tak denarni zavod nenormalno visoke vojne kredite, del denarja pa je imela naloženega tudi v Mestni hranilnici Ptuj. Mestna hranilnica v Ptuj je konec leta 1920 poslovala pod vodstvom vladnega komisarja dr. Otona Pirkmaierja, po naročilu prevalskega sodišča ni smela izplačati denarja Mestni hranilnici v Pliберку prav zaradi zavarovanja vlog varovancev. Dvestoštiriinosemdeset branilnih knjižic varovancev in skrbilencev iz Mežiške doline je vzelo sodišče s seboj, jugoslovanski sodni in depozitni urad v Pliберку pa je 23. oktobra poslal še vse sodne depozite, seznane, listine in kontne liste. Našteto dokumentacijo so hranili po prenosu s plebiscitnega ozemlja na županstvu Prevalje, davčnem uradu v Slovenj Gradcu in župnemu uradu v Prevaljah. Del te dokumentacije je zahtevalo deželno finančno ravnateljstvo v Celovcu nazaj. Poverjeništvu za pravosodje je vračanje prepovedalo, kajti ta dokumentacija v jugoslovanskih rokah je tudi avstrijska sodišča primorala, da so pokazala pripravljenost urediti zadeve ob novi meji. Tako se je predaja knjig in vpisnikov po predhodnih dogovorih, kdo bo obdržal izvirnik in kdo pre-

³⁹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, II, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit, PAM.

⁴⁰ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Železna Kapla, I, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴¹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, III, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴² Uradni list Deželne vlade za Slavenijo, št. 88, 28. 7. 1920.

⁴³ Uradni list Deželne vlade za Slavenijo, št. 150, 31. 12. 1920.

⁴⁴ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Pliberk IV, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

pisal potrebne podatke, izvedla 14. avgusta 1921 na meji v Dolgem Brdu. Nekaj pupilarnih in varstvenih spisov je Okrajno sodišče v Prevaljah moralo dobiti tudi iz Okrajnega sodišča Št. Pavel (Dravograd).⁴⁵

Ob uradni ustanovitvi Okrajnega sodišča Prevalje se uvede še eno notarsko mesto za Prevalje. Z isto naredbo ministrstva je občina Jezersko tudi uradno prešla k sodnemu okraju Kranj.

1.7. VOJAŠKO SODSTVO NA SLOVENSKEM PO PREVRATU

Njegova organizacija in poslovanje je važno za razpravo zaradi gradiva, ki je prešlo v fonde civilnih sodišč, tudi v fond Okrožno sodišče Maribor. Takoj po prevratu je Narodna vlada SHS objavila amnestijo za civilne osebe v avstrijski vojaški službi, ki so zagrešila kazniva dejanja žalitve cesarske hiše ali zločin proti vojni sili države.⁴⁶ Poverjeništvu za narodno obrambo pa je amnestijo razširilo še na del kaznivih dejanj vojaških oseb - tistih, ki so bila opisana v 2. delu vojaškega zakonika, obrambnem zakonu in zakonu o vojnih dajatvah.⁴⁷ Za vojake in nižje častnike je amnestijo ponovno objavil prestolonaslednik 3. 3. 1920.

Za "nove" vojaške zločine je Narodna vlada SHS ustanovila vojaško sodišče v Ljubljani, pristojno za celotno slovensko ozemlje in za vse vojake razen antantnih. V Mariboru je bilo ustanovljeno še vojaško sodišče Štajerskega obmejnega poveljstva, z naredbo decembra 1918 pa je bilo opuščeno, le stotnika vojaškega sodišča Dragotina Pestevška so še pustili kot izvrševalca poslov preiskovalnega sodišča⁴⁸ ter za kratek čas vojaško sodišče v Borovljah. Na šteta sodišča so nadomestila prejšnja divizijska in brigadna sodišča. Pregon je od začetka septembra v rokah posebnega vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, podrejenega poverjeništvu za obrambo.⁴⁹

Vojna na Koroškem je maja 1919 prinesla strožji red. Tako so z naredbo osrednje vlade v Beogradu določene izjeme od veljavne zakonodaje, ki zadevajo tisk, zborovanja, društva.⁵⁰ Ustanovljen je "preki sod", navodila so od 30. aprila in 16. maja 1919, ureditev teh sodišč je predpisala komanda Dravske (IV.) divizijske oblasti, pristojnosti se z vojaških razširijo tudi na civilne osebe.⁵¹ Pred tem je "preki sod" razglasil 13. maja poverjenik za notranje zadeve Golia za okrajna glavarstva Slovenj Gradec, Celje, Mari-

bor, Radovljica.⁵² "Preki sod" pozna le smrtno kazen. Vojaško sodišče v Ljubljani je imelo sedež na Poljanski cesti; leta 1919 po ofenzivi je bil vodja major dr. Mirko Kresnik.⁵³ Sodišče poveljstva za vzhodno Koroško je po jugoslovanski ofenzivi na Koroškem imelo sedež najprej v Pliberku, nato v Velikoven. Vodja Sodišča poveljstva za vzhodno Koroško je bil dr. Maks Dobaj.⁵⁴ S kraljevim ukazom se 19. avgusta 1919 razširijo dotedanji vojni zakoni kraljevine Srbije na vso državo.⁵⁵

1.8. NOTARJI OB PREVRATU IN KOROŠKA

Notarska služba je bila urejena po notarskih zakonih, prvi po uvedbi nove sodne organizacije leta 1849 je bil notarski zakon z dne 29. septembra 1850, ob prevratu pa je bil za slovenske dežele še veljaven notarski zakon z dne 25. decembra 1876. Število notarskih okrajev in notarskih mest je predpisalo ministrstvo za pravosodje. Notarski okraji so se praviloma njemali s sodnimi okraji, manjši kraji so dobili eno notarsko mesto na okraj, večji okraji, z večjimi mesti, pa več. Štajerska je tako leta 1850 dobila 60 notarskih okrajev in 73 notarskih mest. Takrat je imelo Celje 2 notarja, Maribor pa 3.⁵⁶ Lahko pa je bilo notarsko mesto tudi nezasedeno, če je šlo za majhen sodni okraj in je en notar posloval za dva notarska okraja. Tako je bilo npr. pred 1. svetovno vojno v Železni Kapli in Dobri vasi.⁵⁷ Za notarje je bilo združevanje v notarsko zbornico obvezno. Ob prevratu sta na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani delovali dve notarski zbornici - v Celju in Ljubljani, dokler se nista združili v eno - ljubljansko. Postavljanje notarjev in notarskih namestnikov na območju Okrožnega sodišča v Mariboru, torej tudi na delu Koroške, je bilo v pristojnosti celjske notarske zbornice, seveda poleg Narodne vlade SHS in Poverjeništvu za pravosodje.

Narodna vlada je 10. februarja 1919 odredila, da vsi notarji zaprosijo za potrditve. Potrditev za nadaljnje delo je dobilo 11 notarjev, ostalim pa jo je vlada odrekla, v glavnem iz nacionalnih razlogov, upoštevati pa je treba, da več nemških ali nemškotarskih notarjev za potrditev niti ni hotelo zaprositi. Ta vladni ukrep je poslovenil službo, saj so morale biti tudi listine v slovensščini. Na Štajerskem je od Nemcev obdržal notarsko službo le ptujski notar Franz Straßella, ki je že prej upošteval oba jezika in ga je Okrožno sodišče v Mariboru tudi priporočilo za potrditev. Značilno pa je, da vlada ni upoštevala

⁴⁵ Preis 345/3/20, zadeve prehoda, Okrajno sodišče Pliberk, IV, sk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴⁶ Uradni list Narodne vlade SHS št. 2.

⁴⁷ Uradni list Narodne vlade SHS št. 9/18.

⁴⁸ Uradni list Narodne vlade SHS XXIII, 17, 12. 1918.

⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS št. 14/18.

⁵⁰ Uradni list Državne vlade za Slovenijo št. XCIII, 28. 5. 1919.

⁵¹ Uradni list Državne vlade za Slovenijo, št. XCVII, 24. 5. 1919.

⁵² Uradni list Državne vlade za Slovenijo, št. XCHI, 14. 5. 1919.

⁵³ Iz Vr X 227/21, sk. 70, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁴ Iz Vr X 294/21, sk. 71, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁵ Uradni list Državne vlade za Slovenijo, št. 154, I. 10. 1920.

⁵⁶ Državni zakonik za kronovino Štajersko, XIX/50.

⁵⁷ Preis 309/13/19 - Železna Kapla, sk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

Sklepe medzavezniške komisije sta jugoslovanskim organom plebiscitnega ozemlja lahko sporočala neposredno in tako zaobšla ustaljeno komuniciranje med nadrejenimi in podrejenimi oblastvi.³⁹

Čeprav ta komisija ni imela upravnih pristojnosti, le-te so ostale Kraljevini SHS in Avstriji, vsaki za svojo cono, pa je zato, da bi zagotovila nepristranskost in svobodno glasovanje, vendarle omejila jugoslovansko oblast na Koroškem. Koroške se tako ni več dalo upravljati povsem v skladu z jugoslovansko zakonodajo, do česar je Kraljevina SHS sicer imela pravico. Te omejitve so čutila tudi sodišča. Za temo te razprave je pomembnih več sklepov Medzavezniške plebiscitne komisije: prepoved cenitev premoženja zaradi zapuščinskih pristojbin, prepoved odpovedovanja najemnih pogodb - zaradi tega, da se upravičenci do glasovanja ne bi zaradi ekonomske nujne selili s Koroške, prepoved odpeljati obdolženca s plebiscitnega ozemlja zaradi preiskovalnega postopka, prepoved kazenskega in policijskega postopanja zoper begunce, ki se vračajo na plebiscitno ozemlje, razen če gre za umor, požig ali rop.⁴⁰

Nasploh naj bi bila krajevna oblastva čim manj odgovorna oblastvom zunaj Koroške; koroške uradnike, npr. orožnike, naj bi v čim večji meri nadomestili domačini. V primeru sodišč se to ni zgodilo, ker domačih sodnikov in drugega uradništva ni bilo na razpolago. S pomočjo okrajnih svetov - Distrikt Councils naj bi Medzavezniška plebiscitna komisija izvajala nadzor nad plebiscitnim ozemljem. Bili so štirje, v Pliberku, Velikoveu, Rožeku in Borovljah. Okrajni sveti so dobili precej pristojnosti in pooblastil, njihova sestava pa je vplivala na to, da so svoje pravice izvajali v korist Avstrije. Dobili so pravico vpogleda v vse akte sodišč v tako v kazenskih kot civilnih zadevah, pravico do pojasnila pri jugoslovanskih oblastvih, pravico do suspenza izvršitve sklepov do odločitve plebiscitne komisije, lahko so preprečili izvršitev sodbe. Poleg beguncev, ki so v času jugoslovanske ofenzive leta 1919 zbežali na avstrijsko stran, pred plebiscitom pa so se začeli vračati, so pred jugoslovanskimi sodišči poskušali zavarovati tudi druge preiskovance.⁴¹ Z demarkacijske črte so se 3. avgusta morali umakniti orožniki in finančna straža. Odprte demarkacijske črte je olajšalo nemško agitacijo, naraščalo je število sporov z jugoslovanskimi oblastvi in nemško-slovenskih spopadov, v katerih je lahko nemška stran računala na podporo od plebiscitne komisije postavljenih organov, s katerimi so pri

svojem poslovanju imela opraviti tudi sodišča. Odpravljeno je bilo državno nadzorstvo nad veleposestvi in velikimi obrati, ki so bili praviloma v nemški lasti. Tako na Koroškem ni bilo mogoče izvajati zakona z dne 25. 2. 1919, s katerim se je na celo ozemlje Kraljevine razširil srbski zakon iz leta 1915 o premoženju tujih državljanov iz sovražnih držav⁴² in je v drugih delih države pomagal omejevati nemško in madžarsko gospodarsko prevlado iz obdobja pred 1. svetovno vojno.

1.6. USTANOVITEV OKRAJNEGA SODIŠČA V PREVALJAH, UREDITEV ZADEV S SODIŠČEM V PLIBERKU

Sodni osehje je po plebiscitu odšlo iz Pliberka v Prevalje, tako da je sodišče v tem kraju poslovalo že pred naredbo ministrstva pravde o ustanovitvi Okrajnega sodišča v Prevaljah,⁴³ uporabljalo je še žig Okrajnega sodišča v Pliberku in se tako še tudi imenovalo.⁴⁴

Po preselitvi je sodišče čakalo precej primopredajnih zadev z nemško-avstrijskim sodiščem v Pliberku zaradi spisov in evidenc, ki jih je osehje prineslo v Prevalje. Za prenos depozitov za zavarovanje vlog varovancev in skrbilencev Mežiške doline je sodišče v Prevaljah zadolžilo bivšega notarja v Pliberku dr. Dušana Senčarja in privatnega uradnika Janka Rožmana. Ti depoziti so bili naloženi v Mestni hranilnici v Pliberku, njena zelo nemškonacionalno obarvana uprava pa je med 1. svetovno vojno vplačala za tak denarni zavod nenormalno visoke vojne kredite, del denarja pa je imela naloženega tudi v Mestni hranilnici Ptuj. Mestna hranilnica v Ptuj je konec leta 1920 poslovala pod vodstvom vladnega komisarja dr. Otona Pirkmaierja, po naročilu prevaljskega sodišča ni smela izplačati denarja Mestni hranilnici v Pliberku prav zaradi zavarovanja vlog varovancev. Dvestoštiriinosemdeset branilnih knjižic varovancev in skrbilencev iz Mežiške doline je vzelo sodišče s seboj, jugoslovanski sodni in depozitni urad v Pliberku pa je 23. oktobra poslal še vse sodne depozite, sezname, listine in kontne liste. Našteto dokumentacijo so hranili po prenosu s plebiscitnega ozemlja na županstvu Prevalje, davčnem uradu v Slovenj Gradcu in župnemu uradu v Prevaljah. Del te dokumentacije je zahtevalo deželno finančno ravateljstvo v Celovcu nazaj. Poverjeništvu za pravosodje je vračanje prepovedalo, kajti ta dokumentacija v jugoslovanskih rokah je tudi avstrijska sodišča primorala, da so pokazala pripravljenost urediti zadeve ob novi meji. Tako se je predaja knjig in vpisnikov po predhodnih dogovorih, kdo bo obdržal izvirnik in kdo pre-

³⁹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, II, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit, PAM.

⁴⁰ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Železna Kapla, I, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴¹ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Dobrla vas, III, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

⁴² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 88, 28. 7. 1920.

⁴³ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 159, 31. 12. 1920.

⁴⁴ Predsedstveni spisi Okrajnega sodišča Pliberk IV, šk. 1, zbirka Koroški plebiscit.

pisal potrebne podatke, izvedla 14. avgusta 1921 na meji v Dolgem Brdu. Nekaj pupilarnih in varstvenih spisov je Okrajno sodišče v Prevaljah moralo dobiti tudi iz Okrajnega sodišča Št. Pavel (Dravograd).⁴⁵

Ob uradni ustanovitvi Okrajnega sodišča Prevalje se uvede še eno notarsko mesto za Prevalje. Z isto naredbo ministrstva je občina Jezersko tudi uradno prešla k sodnemu okraju Kranj.

1.7. VOJAŠKO SODSTVO NA SLOVENSKEM PO PREVRATU

Njegova organizacija in poslovanje je važno za razpravo zaradi gradiva, ki je prešlo v fonde civilnih sodišč, tudi v fond Okrožno sodišče Maribor. Takoj po prevratu je Narodna vlada SHS objavila amnestijo za civilne osebe v avstrijski vojaški službi, ki so zagrešila kazniva dejanja žalitve cesarske biše ali zločin proti vojni sili države.⁴⁶ Poverjeništvu za narodno obrambo pa je amnestijo razširilo še na del kaznivih dejanj vojaških oseb - tistih, ki so bila opisana v 2. delu vojaškega zakonika, obrambnem zakonu in zakonu o vojnih dajatvah.⁴⁷ Za vojake in nižje častnike je amnestijo ponovno objavil prestolonaslednik 3. 3. 1920.

Za "nove" vojaške zločine je Narodna vlada SHS ustanovila vojaško sodišče v Ljubljani, pristojno za celotno slovensko ozemlje in za vse vojake razen antantnih. V Mariboru je bilo ustanovljeno še vojaško sodišče Štajerskega obmejnega poveljstva, z naredbo decembra 1918 pa je bilo opuščeno, le stotnika vojaškega sodišča Dragotina Pestevška so še pustili kot izvrševalca poslov preiskovalnega sodišča⁴⁸ ter za kratek čas vojaško sodišče v Borovljah. Na šteta sodišča so nadomestila prejšnja divizijska in brigadna sodišča. Pregon je od začetka septembra v rokah posebnega vojaškega pravdnika Narodne vlade SHS, podrejenega poverjeništvu za obrambo.⁴⁹

Vojna na Koroškem je maja 1919 prinesla strožji red. Tako so z naredbo osrednje vlade v Beogradu določene izjeme od veljavne zakonodaje, ki zadevajo tisk, zborovanja, društva.⁵⁰ Ustanovljen je "preki sod", navodila so od 30. aprila in 16. maja 1919, ureditev teh sodišč je predpisala komanda Dravske (IV.) divizijske oblasti, pristojnosti se z vojaških razširijo tudi na civilne osebe.⁵¹ Pred tem je "preki sod" razglasil 13. maja poverjenik za notranje zadeve Golja za okrajna glavarstva Slovenj Gradec, Celje, Mari-

bor, Radovljica.⁵² "Preki sod" pozna le smrtno kazen. Vojaško sodišče v Ljubljani je imelo sedež na Poljanski cesti; leta 1919 po ofenzivi je bil vodja major dr. Mirko Kresnik.⁵³ Sodišče poveljstva za vzhodno Koroško je po jugoslovanski ofenzivi na Koroškem imelo sedež najprej v Pliberku, nato v Velikoveu. Vodja Sodišča poveljstva za vzhodno Koroško je bil dr. Maks Dobaj.⁵⁴ S kraljevim ukazom se 19. avgusta 1919 razširijo dotedanji vojni zakoni kraljevine Srbije na vso državo.⁵⁵

1.8. NOTARJI OB PREVRATU IN KOROŠKA

Notarska služba je bila urejena po notarskih zakonih, prvi po uvedbi nove sodne organizacije leta 1849 je bil notarski zakon z dne 29. septembra 1850, ob prevratu pa je bil za slovenske dežele še veljaven notarski zakon z dne 25. decembra 1876. Število notarskih okrajev in notarskih mest je predpisalo ministrstvo za pravosodje. Notarski okraji so se praviloma ujemali s sodnimi okraji, manjši kraji so dobili eno notarsko mesto na okraj, večji okraji, z večjimi mesti, pa več. Štajerska je tako leta 1850 dobila 60 notarskih okrajev in 73 notarskih mest. Takrat je imelo Celje 2 notarja, Maribor pa 3.⁵⁶ Lahko pa je bilo notarsko mesto tudi nezasedeno, če je šlo za majhen sodni okraj in je en notar posloval za dva notarska okraja. Tako je bilo npr. pred 1. svetovno vojno v Železni Kapli in Dobrli vasi.⁵⁷ Za notarje je bilo združevanje v notarsko zbornico obvezno. Ob prevratu sta na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani delovali dve notarski zbornici - v Celju in Ljubljani, dokler se nista združili v eno - ljubljansko. Postavljanje notarjev in notarskih namestnikov na območju Okrožnega sodišča v Mariboru, torej tudi na delu Koroške, je bilo v pristojnosti celjske notarske zbornice, seveda poleg Narodne vlade SHS in Poverjeništvu za pravosodje.

Narodna vlada je 10. februarja 1919 odredila, da vsi notarji zaprosijo za potrditve. Potrditev za nadaljnje delo je dobilo 11 notarjev, ostalim pa jo je vlada odrekla, v glavnem iz nacionalnih razlogov, upoštevati pa je treba, da več nemških ali nemškutarskih notarjev za potrditev niti ni hotelo zaprositi. Ta vladni ukrep je poslovenil službo, saj so morale biti tudi listine v slovenščini. Na Štajerskem je od Nemcev obdržal notarsko službo le ptujski notar Franz Straßella, ki je že prej upošteval oba jezika in ga je Okrožno sodišče v Mariboru tudi priporočilo za potrditev. Značilno pa je, da vlada ni upoštevala

⁴⁵ Preds 345/3/20, zahteve preboda, Okrajno sodišče Pliberk, IV, šk. 1, zbirka Kumiški plehiscit.

⁴⁶ Uradni list Narodne vlade SHS št. 2.

⁴⁷ Uradni list Narodne vlade SHS št. 9/18.

⁴⁸ Uradni list Narodne vlade SHS XXIII, 17. 12. 1918.

⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS št. 14/18.

⁵⁰ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo št. XCIII, 28. 5. 1919.

⁵¹ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCVII, 24. 5. 1919.

⁵² Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. XCII, 14. 5. 1919.

⁵³ Iz Vr X 227/21, šk. 70, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁴ Iz Vr X 294/21, šk. 71, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁵⁵ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. 154, 1. 10. 1920.

⁵⁶ Deželni zakonik za kronovino Štajersko, XIX/50.

⁵⁷ Preds 309/13/19 - Železna Kapla, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

pozitivnega mnenja okrožnega sodišča glede notarja Valentina Schwarzla, notarja v Pliherku, ki je prej oskrboval tudi Železno Kaplo in Dobro vas, bil pa je Nemeec.⁵⁸ Na Koroškem ni ostal noben notar izpred prevrata. Bivši notar v Velikovecu Hans Rabitsch pa je veljal za velikonemca, čeprav je bil slovenskega rodu.⁵⁹

Notarska mesta na Koroškem so zasedali notarski namestniki, te so pa izbirali iz vrst notarskih kandidatov, ki so se organizirali v posebno društvo in opozarjali na prazna notarska mesta. Notarski namestniki so polagali običajno kavejlo; ta je bila leta 1919 ponavadi 2000 kron.⁶⁰ Stalneje zaposlitve notarskih mest s Slovenci so se izvedle po jugoslovanski ofenzivi. Notarsko službo na Koroškem so opravljali notarski namestniki Anton Zevnik - Dobro vas in Železna Kapla, dr. Dušan Senčar - Pliherk, Anton Kolšek - Velikovec.

II. ARHIVSKO GRADIVO, KI SE NANAŠA NA KOROŠKO PRED PLEBISCITOM

II.1. FOND OKROŽNO SODIŠČE MARIBOR, 1898-1941

Okrožno sodišče Maribor je predalo Pokrajinskemu arhivu Maribor vse gradivo do leta 1941. Čas obstoja ustvarjaleca pomeni čas od ustanovitve Okrožnega sodišča Maribor do ukinitve s strani nemškega okupatorja oziroma šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki je vpeljal sodno organizacijo po zakonih nemške države.⁶¹ Po količini ohranjenega gradiva obsega fond 1158 arhivskih škatel oz. 155,75 tekočih metrov. Tu so vključeni tudi spisi trgovskega registra in zemljiškoknjižne listine za območje mestne občine Maribor, saj je zemljiško knjigo za mesto do leta 1930 vodilo Okrožno sodišče Maribor. Vse gradivo fonda je ustrezno tehnično opremljeno - je v arhivskih škatlah, razen knjig trgovskega registra. Vodita se dva popisa, oba računalniška. Popis tehničnih enot je dokončan, vsebina je enaka vsebini na arhivskih tablicah, s katerimi so opremljene arhivske škatle.

Računalniški popis arhivskih enot je zaradi obsežnosti fonda dolgoročna naloga. Arhivska enota je sodni spis, tako za kazensko kot civilno področje sodnega poslovanja, ne glede na to, kako obsežen je, oziroma koliko je od njega ostalo po izločanjih, tudi če je le sklep ali sodba. Tako arhivsko enoto praviloma določa črkovna oznaka, zaporedna številka, leto nastanka in številka sodnega oddelka. Pri predsedstvenih

spisih ali spisih sodne uprave je arhivska enota predsedstvena zadeva za vsako leto po določenih sodnih poslovnikov. Le-ti so leta 1897 in 1930 s številkami opredelili vsebino zadev sodne uprave. N. pr.: vsi spisi jetniških zadev iz leta 1920 bodo ena arhivska enota (Preds. 16/20). Velikost fonda je otežila ureditev gradiva po vrstnem redu in zaporednih letnikih. Zaradi več prevzemov je bilo gradivo do leta 1993 na več lokacijah. Brez računalnika bi se bilo najbolje odločiti za kartotečni način popisovanja gradiva, računalniški popis, ki omogoča iskanje podatkov z različnimi deskriptorji, nam prihrani zabudno prelaganje gradiva.

Podatki o prevzemih gradiva Okrožnega sodišča Maribor so nam na razpolago od leta 1949 (leto osamosvojitve arhiva od muzeja)⁶² najprej le po akcisijski knjigi. Prevzem se je vpisal v akcisijsko knjigo, ostala dokumentacija pa je šla med akte po delovodniku, v akcisijski knjigi se je napravila opomba. V t. i. dosjeju fonda - to je v prilogah k registru fonda, pa so prevzemni zapisniki od leta 1973, od prej pa le še pogodba o prevzemu spisov o konkurzih, 1917-1940.

Okrožno sodišče Maribor ni predajalo le svojega gradiva, ampak tudi gradivo drugih ustvarjalcev. Predalo je stare gospodarske zemljiške in druge knjige, ki so prešle leta 1850 k okrajnim sodiščem, notarski arhiv, del gradiva Državnega tožilstva Maribor 1898-1941.

Predaje: 17. 2. 1959: kazenske zadeve v zvezi z vojaškim uporom v Mariboru leta 1919-2 spisa sodišča Štajerskega obmejnega poveljstva oz. Vr VII 2216/20

30. 4. 1959: kazenski spisi Vr, naštetih po registrarnih oznakah, zadeve političnega značaja, med njimi spisi Sodišča Poveljstva za vzhodno Koroško

6. 1. 1961: prevzetih 676 spisov in 155 sodb Vr in Kzp 1898-1932

24. 6. 1961: predsedstveni in drugi spisi 1898-1941 z nekaj gradiva Okrajnega sodišča Dobro vas

24. 12. 1965: stečajni spisi, strokovne knjige in uradni listi

12. 2. 1973: prevzet največji del gradiva kot celota in v skladu s prvotno ureditvijo

24. 11. 1982: prevzeto gradivo trgovskega registra.

II.2. GRADIVO ZA KOROŠKO, NASTALO MED REDNIM POSLOVANJEM OKROŽNEGA SODIŠČA

Ker je Narodna vlada za Slovenijo ob prevratu pustila v veljavi stare uredbe, se je ob nastanku nove države največ spremenilo glede uradnega jezika na sodiščih in sestave osebja. Sodišča so postala slovenska, pravico do svojega materinega jezika so obdržale le stranke, njihovi

⁵⁸ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, št. LXXXIV, 26. 3. 1919.

⁵⁹ Preis 276/13/19, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁶⁰ Preis 308/13/19, Velikovec, šk. 702, fond Okrožno sodišče Maribor.

⁶¹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark.

⁶² Antoša Leskovec, Ob 50 letnici FAM, Katalogi.

pravni zastopniki pa ne več. Ko je postalo Okrožno sodišče v Mariboru pristojno tudi za okrajna sodišča na vzhodnem Koroškem, so postale sestavni del njegovega poslovanja tudi "koroške zadeve" v tistih zadevah, za katere je pristojno okrožno sodišče. Spisi, ki se nanašajo na Koroško, so vključeni med ostale spise v skladu s sodnim poslovníkom, tako kot so pribajale na sodišče. Tako najdemo med kazenskimi spisi Vr tudi primere s Koroškega, medtem pa se v letu 1920 že pozna vpliv odločb Medzavezniške plebiscitne komisije. Koroška problematika je prisotna v predsedstvenih spisih, odvisno od tega, kaj se je na Koroškem dogajalo, malo primerov s Koroške je med pravnimi spisi. V kazenskih zadevah za leto 1919 je postopek običajen; orožniška ali kakšna druga prijava okrajnemu sodišču, Državno pravdníštvo v Mariboru odredi uvodne preiskave, prva zaslišanja opravi okrajno sodišče, sledi preiskovalni zapor in postopek v Mariboru, obtožnica, razprava in sodba. Koroške kazenske zadeve pri odlaganju in oblikovanju spisov nimajo kakšnega posebnega položaja, so kazenske zadeve kot vse druge. Po priložnosti Medzavezniške plebiscitne komisije ni več preiskovalnega zapora in zaslišanj v Mariboru, ker preiskovancev oziroma osumljencev ne smejo več odpeljati s plebiscitnega ozemlja.

II.3. GRADIVO OKRAJNIM SODIŠČ, KI JE PRIŠLO Z USLUŽBENCI S KOROŠKE

O gradivu koroških sodišč zvemo minogrede iz poročila Okrožnega sodišča v Mariboru Višjemu dežnemu sodišču v Ljubljani,⁶³ kam so šli uslužbenci iz Koroške. Med drugim se navaja, da kanelist Ivan Hinnar, ki je prišel iz Velikoveca po plebiscitu, ureja predsedstvene spise Okrajnega sodišča v Velikovecu na Okrožnem sodišču Maribor, da se pa sklepati, da tudi predsedstvene spise drugih koroških okrajnih sodišč, ki so jih uvrstili med predsedstvene spise Okrožnega sodišča Maribor, in so v PAM tudi popisani, vedno s pristavkom, za katero okrajno sodišče gre. Boji leta 1919 in prehod sodišč iz enih rok v druge se vidi tudi v spisih, v spremembi jezika, zaporedne številke pa gredo naprej, ker le gre še vedno za enak način poslovanja. Do ponovne jugoslovanske osvojitve niso vsa sodišča niti menjala nemškega žiga in nemškega imena sedeža sodišča. Tak primer je Železna Kapla, ki ima slovenski žig šele od 7. 6. 1919.

II.4. USTAVLJENE KAZENSKÉ ZADEVE LETA 1921

Poseben sklop kazenskih zadev predstavljajo tiste, za katere je sicer pristojno okrožno sodišče, a so jih po priložnosti plebiscitne komisije morale reševati okrajna sodišča, ker osumljencev niso

smeli odpeljati s plebiscitnega ozemlja. Po prijavi kaznivega dejanja so okrajna sodišča nadaljevala postopek po odredbi Državnega pravdníštva v Mariboru. Nedokončane zadeve, ki jih po plebiscitu dokončati tudi ni bilo mogoče, je državno pravdníštvo ustavilo 31. januarja 1921, okrožno sodišče jih je uvrstilo med kazenske zadeve leta 1921, oddelek X in IX, spise so pustili takšne, kot so bili, preko stare oznake Z so napisali oznako Vr.

II.5. VOJAŠKE ZADEVE

Leta 1921 so del kazenskih spisov predala civilnim sodiščem tudi vojaška sodišča. Ta predaja se je izvršila 28. 9. 1920, ker so bila vojaška sodišča pri odpuščenih vojaki pristojna le glede kršenja vojaških službenih dolžnosti v času vojaške službe, na pa za civilne pregreške v času vojaščine, če so jih že odpustili iz vojske. Državno pravdníštvo v Mariboru je te zadeve prekinilo 14. 1. 1921, v kolikor se ni odločilo za kazensko postopanje. V zadevah, kjer je bil postopek proti vojakom ustavljen, se je to zgodilo zato, ker so se vrnili v civilno življenje. Okrožno sodišče v Mariboru je spise uvrstilo med kazenske spise Vr, oddelek X, pri večini je v resnici prekinjeno postopanje s strani državnega pravdnika. Kazniva dejanja vojakov so se zgodila na ozemlju, ki je bilo pod jugoslovansko upravo leta 1919 in 1920. V razpravo so vključeni le spisi, ki obravnavajo dejanja, ki so se zgodila na Koroškem. Ti kazenski spisi so dobrodošel vir zaradi siceršnje nedostopnosti vojaških virov, vendar pa nam ne morejo dati celovite podobe obnašanja vojakov do civilnega prebivalstva na Koroškem in drugih dejanj, ker je Okrožno sodišče v Mariboru prejelo le spise o vojaki, pristojnih na Štajerskem, in nekaj redkih primerov iz drugih slovenskih pokrajin. O obdobju neposredno pred plebiscitom nam to gradivo ne more dati informacij, ker je vojska zapustila plebiscitno ozemlje na zabitev Medzavezniške plebiscitne komisije.

II.6. ARHIVSKO GRADIVO V ZBIRKI KOROŠKI PLEBISCIT

Zbirka Koroški plebiscit obsega 3 arhivske škatle, največ pa je propagandnega gradiva iz predplebiscitnega obdobja, tako jugoslovanskega kot avstrijskega. Med gradivom je največ letakov, potem so različni plakati, razglednice, nalepke. Našteto gradivo je urejeno, popisano ter objavljeno.⁶⁴ Med neobjavljenim gradivom so še nepopolni koroški časopisi. Gradivo, ki se nanaša na akcijsko Franja Malgaja v Mežiški dolini, je bilo zbrano ali je nastalo ob 20-letnici jugoslovanske države, pri čemer se je angažiral Andrej Oset,

⁶³ Preds. 1204/4/20, šk. 715.

⁶⁴ Zbirka Koroški plebiscit - nalepke, razglednice, plakati, letaki, Katalogi IV, PAM, 1990.

predsednik Narodnega sveta za Mežiško dolino iz leta 1918. V zbirko je prišlo še gradivo koroških sodišč. Iz vpisov v akcesijski knjigi se da sklepati, da je bilo v zbirko vnešeno naknadno, po predaji arhivu. Sodno gradivo v zbirki je iz okrajnih sodišč Železna Kapla, Dobrla vas, Pliberk in Prevalje, ki je sicer vključeno v fond Okrožnega sodišča Maribor. Po obsegu gre za majhno količino, približno 1/4 škatle, dokumenti pa vsebujejo pomembne informacije o predplebiscitnem obdobju in deloma tudi pojasnjujejo rezultat plebiscita. V strukturi sodnih fondov pripada omenjeno gradivo predsedstvenim spisom in to zadevam št. 3, 16 in 26. Ob dokončni ureditvi fonda Okrožno sodišče Maribor bodo priključeni ostalim spisom v skladu z načelom provenience in neločljivosti fondov.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KÄRNTNER VOLKSABSTIMMUNG 1920 IN DEN UNTERLAGEN DES BEZIRKSGERICHTS MARIBOR

Der Beitrag setzt sich mit der Lage der Gerichte und mit der Vollstreckung der Gerichtsgewalt in jenem Teil Kärntens auseinander, der in der Zeit vom Zerfall Österreich-Ungarns bis zur Volksabstimmung unter jugoslawischer Verwaltung stand. Er stützt sich vor allem auf das Material aus dem Fond des Bezirksgerichts Maribor, dem die Kreisgerichte Ostkärntens unterstellt waren, sowie auf die Sammlung Die Kärntner Volksabstimmung (Koroški plebiscit) des Regionalarchivs Maribor (Pokrajinski arhiv Maribor).

SUMMARY

THE CARINTHIAN PLEBISCITE OF 1920 IN THE LIGHT OF THE MATERIALS OF THE DISTRICT COURT OF MARIBOR

The article deals with the status of courts and the implementation of judicial power on the part of Carinthia, which was under the jurisdiction of Yugoslavia during the period after the fall of Austro-Hungary up until the plebiscite. It is mainly based on the materials from the fond of the District court of Maribor, under whose jurisdiction the local courts of eastern Carinthia were, and on the collection "The Carinthian Plebiscite" from the Regional Archives of Maribor.